



РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: СУЧАСНІ ТА ІСТОРИЧНІ КОНТЕКСТИ, КОМПАРАТИВНІ РЕТРОСПЕКЦІЇ, ПОВСЯКДЕННІ ПРАКТИКИ

Повсякдення російсько-української війни: усна історія

<https://doi.org/10.15407/uhj2024.02.039>

УДК 94(477.51Полісся):355.48(470+571:477) «2022» (047.53)

«Я БОЯЛАСЯ, ЩО ЯКЩО ПЕРШУ МЕНЕ ВБ'ЮТЬ, ТО ХТО БУДЕ БАТЬКУ ЇСТИ ВАРИТИ»: РОЗПОВІДЬ МЕШКАНКИ с. ПОЛІССЯ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ ПРО ЖИТТЯ В ОКУПАЦІЇ

Інтерв'ю записав та підготував до друку О. Васянович

Мета — формування джерельної бази усноісторичних свідчень про особливості життєвого устрою цивільного населення Чернігівщини під час повномасштабної війни Росії проти України, зокрема у с. Полісся Городнянської територіальної громади Чернігівської обл. Опинившись у тилу російських військ, мешканці села не стикалися з жорстоким поведінням окупантів, як це було в інших прифронтових районах, але також мусили пристосовуватися до нових умов життя. Основний **метод** — інтерв'ювання за апробованим у 2022—2023 рр. запитальником, який складається з питань про особливості воєнного повсякдення та стратегії виживання жителів. Інтерв'ю містить свідчення про численні зустрічі з окупантами, взаємодопомогу у селі, психоемоційну напругу та способи її подолання тощо. **Наукова новизна**. В науковий обіг уводяться усноісторичні свідчення про життя в окупації, облозі та в умовах активних бойових дій на Чернігівщині від кінця лютого до початку квітня 2022 р. **Висновки**. Задokumentовані матеріали є важливою складовою джерельної бази новітньої історії України, зокрема щодо сегменту свідчень про особливості самоорганізації населення в умовах воєнного повсякдення.

Ключові слова: *війна Росії проти України, усна історія, окупація, самоорганізація населення, воєнне повсякдення, Чернігівщина, с. Полісся.*

Цитування: «Я боялася, що якщо першу мене вб'ють, то хто буде батьку їсти варити»: Розповідь мешканки с. Полісся на Чернігівщині про життя в окупації (інтерв'ю записав та підготував до друку О. Васянович). *Український історичний журнал*. 2024. № 2 (575). С. 39—55. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.02.039>

© Видавць ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2024. № 2 (575)

Від моменту відкритого вторгнення російської армії в Україну активізувалися ініціативи з документування свідчень про війну. У цьому напрямі розпочали роботу дослідники, громадські активісти, журналісти, правозахисники, митці тощо. Кожна ініціатива, відповідно до поставлених цілей і професійних навичок її виконавців, має на меті зафіксувати інформацію від мешканців деокупованих територій, внутрішньо переміщених осіб, біженців, військовиків та ін. Спеціалісти з усної історії зазначають, що зібрані матеріали неправомірно називати «усноісторичними», оскільки війна ще триває, але документувати події потрібно [1].

Чимало зафіксованих дослідниками інтерв'ю вже оприлюднено у фахових виданнях. Зокрема впродовж останніх двох років в «Українському історичному журналі» в рубриці «Повсякдення російсько-української війни: усна історія» було опубліковано низку усних свідчень про життя в окупації мешканців Чернігівщини. Вийшли друком книжки, які на основі документальних свідчень розповідають про повномасштабне збройне протистояння [2—9]. В міжнародному інтелектуальному часописі «Україна модерна» запроваджено рубрику «У вирі війни», де містяться дослідження, нотатки, щоденники, інтерв'ю тих і про тих, хто опинився у вирі історичних подій [10]. Окрему групу видань складають опубліковані щоденники [11—12]. Це далеко не повний перелік публікацій, які формують потужну джерельну базу ще не завершеної війни. Сьогодні надзвичайно важливо при оприлюдненні свідчень не забувати про безпеку респондентів і записувачів. Особливо це стосується персональних даних, непоширення інформації про військовослужбовців, їхніх рідних та близьких. Цей аспект нині є одним із найбільш дискусійних на різних як вітчизняних, так і європейських наукових майданчиках. Дослідники також зазначають, що ще рано робити аналітичні узагальнення, проте поступово з'являються статті, які містять наукові рефлексії щодо окремих аспектів воєнного повсякдення, антропології війни тощо [13—16].

Від травня 2022 р. в рамках проекту «Гуманітарні аспекти російсько-української війни: історико-культурні візії та сучасні стратегії виживання» триває документування свідчень про воєнні події на Чернігівщині (переважно обласний центр й околиці). За результатами першого року було проведено круглий стіл і видано збірник матеріалів [17]. У 2023 р. завдяки грантовій підтримці від «Documenting Ukraine» удалося розширити географічні межі дослідження та окреслити нові аспекти, продиктовані особливостями роботи з усноісторичними свідченнями «по гарячих слідах».

Улітку 2023 р. команда дослідників здійснювала фіксацію воєнного досвіду на Городнянщині. Населені пункти Городнянської тергромади Чернігівської обл. з перших днів російського вторгнення опинилися в тилу окупантів, що позначилося на особливостях побуту мешканців, котрі практично не зазнали бомбардувань та артилерійських обстрілів, не відчули тривалої відсутності електроенергії, тож не займалися облаштуванням елементарних укриттів, не переймалися забезпеченням жител, не збирали «тривожні валізки».

У пропонованій публікації — емоційна розповідь мешканки с. Полісся Чернігівського р-ну Чернігівської обл., яка з 24 лютого 2022 р. опинилася в но-

вих реаліях. Попри постійний рух через село ворожих військ вона продовжувала ходити на роботу в магазин, де працювала продавчиною. Записане в липні 2023 р. інтерв'ю містить інформацію про початок захоплення Чернігівщини, про спроби місцевих жителів пристосуватися до життя в умовах, що склалися, про численні зустрічі з окупантами, про різноманітні форми спротиву ворогові. Цінними є свідчення про взаємодопомогу у селі, де староста, місцеві підприємці та небайдужі сусіди гуртувалися задля забезпечення мешканців продовольством. Респондентка згадувала про страхи і психоемоційну напругу під час окупації, розповідала про способи їх подолання, зокрема через читання книжок, співи. Крізь усе інтерв'ю червоною ниткою проходять переживання за рідних та близьких: 90-річного батька, 87-річну тітку, хворого чоловіка, дітей. І все це — у супроводі сліз, сміху й неодмінної віри в нашу перемогу.

Ці свідчення, так само, як і всі попередні, записані під час реалізації усно-історичного проекту «Гуманітарні аспекти російсько-української війни: історико-культурні візії та сучасні стратегії виживання», позначені однією виразною рисою, а саме почуттям гідності респондентів і респонденток, незалежно від ситуації, в якій вони опинилися. Особливо яскраво ця риса проступає в тих фрагментах оповіді, де йдеться про зустрічі з окупантами, спілкування з ними, відмову брати їхні пайки тощо. Ця вражаюча риса проступає тим чіткіше, якщо врахувати, що всі наші співрозмовники та співрозмовниці добре усвідомлювали — перед ними був ворог, незалежно від віку, військового звання чи етнічної належності. Він прийшов на їхню землю зі зброєю в руках не «визволяти» від міфічного «київського режиму», а нищити Україну й усе, що з нею пов'язане.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Pecherskyi, A. Usna istoriia nezavershenoi viiny tse nasampered pytannia etyky i metodolohii — Helinada Hrinchenko. URL: https://armyinform.com.ua/2023/10/18/usna-istoriya-nezavershenoyi-viiny-cze-nasampered-pytannya-etyky-j-metodologiyi-gelinada-grinchenko/?fbclid=IwAR1Bs2pgGHCz9yM8bcy-WbDdvT1KpRraOOsAzCgdo-iAztLQ_mY_sGNQQGw [in Ukrainian].
[Печерський А. Усна історія незавершеної війни це насамперед питання етики й методології — Гелінада Грінченко. URL: https://armyinform.com.ua/2023/10/18/usna-istoriya-nezavershenoyi-viiny-cze-nasampered-pytannya-etyky-j-metodologiyi-gelinada-grinchenko/?fbclid=IwAR1Bs2pgGHCz9yM8bcy-WbDdvT1KpRraOOsAzCgdo-iAztLQ_mY_sGNQQGw (дата звернення: 16.11.2023)].
2. Bura, D., Podobna, Ye. Liutyi liutyi 2022. *Svidchennia pro pershi dni vtorhnennia*. Kharkiv, 2022 [in Ukrainian].
[Бура Д., Подобна Є. Лютий лютий 2022. *Свідчення про перші дні вторгнення*. Харків: Фоліо, 2022. 192 с.]
3. Hrytsiuk, O. Chernihiv-2022: Viina tsyvilnomy ochyma. Kharkiv, 2023 [in Ukrainian].
[Грицюк О. Чернігів-2022: Війна цивільними очима. Харків: Ранок, 2023. 256 с.]
4. Zhyvi istorii viiny. Kyiv, 2022 [in Ukrainian].
[Живі історії війни. Київ: Ліпа-К, 2022. 154 с.]
5. Podobna, Ye. Fogrost Okhtyrka. Kharkiv, 2023 [in Ukrainian].
[Подобна Є. Форпост Охтирка. Харків: Фоліо, 2023. 224 с.]

6. Podobna, Ye. Mista zhyvykh, mista mertvykh: Istorii z viiny u Buchi ta Irpeni. Kharkiv, 2023 [in Ukrainian].
[Подобна Є. Міста живих, міста мертвих: Історії з війни у Бучі та Ірпені. Харків: Фоліо, 2023. 224 с.]
7. Telypska, O. Bihty ne mozhna zalyshytysia: Istorii ukrainskykh bizhentsiv u vlasnii kraïni. Kharkiv, 2022 [in Ukrainian].
[Телипська О. Бігти не можна залишитися: Історії українських біженців у власній країні. Харків: Фоліо, 2022. 224 с.]
8. Novorukha, I. Plakhta. Kyiv, 2022 [in Ukrainian].
[Говоруха І. Плахта. Київ: Саміт-Книга, 2022. 393 с.]
9. Paprauskaite, M. (Comp.). 77 dnyv liutoho: Ukraina mizh dvoma symbolichnymu datamy rosiiskoi ideolohii viiny. Kyiv, 2022 [in Ukrainian].
[77 днів лютого: Україна між двома символічними датами російської ідеології війни. Упоряд. М. Папраускайте. Київ: Лабораторія, 2022. 224 с.]
10. U vyri viiny. *Ukraina moderna*. URL: <https://uamoderna.com/war/> [in Ukrainian].
[У вирі війни. *Україна модерна*. URL: <https://uamoderna.com/war/> (дата звернення: 16.11.2023)].
11. Verstiuk, V. Dumky z pidvalu (Dumky ta refleksii voiennoi doby: Diariush istoryka. Vstupne slovo Hennadiia Boriaka). Kyiv, 2022. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0016524 [in Ukrainian].
[Верстюк В. Думки з підвалу (Думки та рефлексії воєнної доби: Діаріуш історика. Вступне слово Геннадія Боряка). Київ, 2022. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0016524 (дата звернення: 16.11.2023)].
12. Buyskykh, Ju. War Notes (the First Month of War). *Ukraina moderna*. URL: <https://uamoderna.com/war/war-notes-the-first-month-of-war/> (дата звернення: 16.11.2023).
13. Berezovska, O. "Strashno, koly dity khochut yisty, a ty ne mozhesh nichoho daty": dytiache povsiakdennia v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny. *Ukraina moderna*. 30.06.2023. URL: <https://uamoderna.com/war/strashno-koly-dity-khochut-isty-a-ty-ne-mozhesh-nichoho-daty-dytiache-povsiakdennia-v-umovakh-rosiisko-ukrainskoi-viiny/> [in Ukrainian].
[Березовська О. «Страшно, коли діти хочуть їсти, а ти не можеш нічого дати»: дитяче повсякдення в умовах російсько-української війни. *Україна модерна*. 30.06.2023. URL: <https://uamoderna.com/war/strashno-koly-dity-khochut-isty-a-ty-ne-mozhesh-nichoho-daty-dytiache-povsiakdennia-v-umovakh-rosiisko-ukrainskoi-viiny/> (дата звернення: 16.11.2023)]
14. Vorobiei, O. "Vorozhi hrymasy" rosiiskoho okupanta: pivnich Ukrainy. *Ukraina moderna*. 23.01.23. URL: <https://uamoderna.com/new/war/vorozhi-hrymasy-rosiyskoho-okupanta-pivnich-ukrayiny/> [in Ukrainian].
[Воробей О. «Ворожі гримаси» російського окупанта: північ України. *Україна модерна*. 23.01.23. URL: <https://uamoderna.com/new/war/vorozhi-hrymasy-rosiyskoho-okupanta-pivnich-ukrayiny/> (дата звернення: 16.11.2023)].
15. Vorobiei, O. (Ne)novi hastronomichni praktyku chernihivtsiv v umovakh blokady ta okupatsii. *Ukraina moderna*. 23.05.2023. URL: <https://uamoderna.com/war/ne-novi-hastronomichni-praktyku-chernihivtsiv-v-umovakh-blokady-ta-okupatsii/> [in Ukrainian].
[Воробей О. (Не)нові гастрономічні практики чернігівців в умовах блокади та окупації. *Україна модерна*. 23.05.2023. URL: <https://uamoderna.com/war/ne-novi-hastronomichni-praktyku-chernihivtsiv-v-umovakh-blokady-ta-okupatsii/>]

- tronomiczni-praktyky-chernihivtsiv-v-umovakh-blokady-ta-okupatsii/ (дата звернення: 16.11.2023)].
16. Lytvynchuk, N. Hospodarskyi prostir ukrainsko-rosiiskoho porubizhzhia v realiakh povnomasshtabnoi viiny. *Narodna tvorchist ta etnologii*. 2023. 3 (399): 35-42 [in Ukrainian]. [Литвинчук Н. Господарський простір українсько-російського порубіжжя в реаліях повномасштабної війни. *Народна творчість та етнологія*. 2023. № 3 (399). С. 35—42].
17. Makhovska, S. (Ed.). Viina, nauka ta emotsii: (ne)novi kontseptsii i pidkhody: Zbirnyk materialiv kruhloho stolu (m. Chernihiv, 21—22 liutoho 2023 r.). Kyiv, 2023 [in Ukrainian]. [Війна, наука та емоції: (не)нові концепції і підходи: Збірник матеріалів круглого столу (м. Чернігів, 21—22 лютого 2023 р.). Ред. та упоряд. С. Маховської. Київ, 2023. 120 с.].

Олександр ВАСЯНОВИЧ

кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи,
Державний науковий центр захисту культурної спадщини
від техногенних катастроф (Київ, Україна)

guru_v@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-9360-6447>

Oleksandr VASLANOVYCH

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Deputy Director for Scientific Work
State Scientific Center for Protection of Cultural Heritage
against Technogenic Disasters (Kyiv, Ukraine)

guru_v@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-9360-6447>

* * *

О. В.: Скажіть, будь ласка, чи були у вас передчуття, що почнеться повномасштабна війна?

Н.: Е-е-е... Як вам сказати... 23-го лютого сестра, у нас тут батьки, ми забрали, і вона приїжджає на вихідні, вона працювала тут, допомагала. 23-го ввечері ми вечеряли, і шось зайшла розмова про війну, і вони — чоловік і сестра: «Та шо, треба бути оптимістом. Війни не буде». Я кажу: «Хочете, щоб не було, але війна буде». Це 23-го ввечері так...

О. В.: А чому ви все ж таки вирішили, що буде війна?

Н.: Не знаю... Таке відчуття. Це було, я не знаю о котрій годині, після шостої (18-ї год. 23 лютого — О. В.), син біжить з онуком. «Чого це ви так?». — «А Даня (онука респондентки — О. В.) додому захотів». Я кажу: «Ну, так зранку вам на роботу». — «Не знаю. Даня захотів додому. Ми заберемо. Завтра вранці привеземо». Ну, добре. Ми повечеряли. Полягали спати. Не знаю...

О. В.: Чи не снилися вам чи комусь із ваших знайомих віщі сні перед початком повномасштабного вторгнення?

Н.: Не, не, нікому. Нікому нічого [...]. Я не знаю, о котрій годині, ще, мабуть, п'ятої не було [...]. Я вийшла на вулицю [...]. Не то грім, я взагалі не можу зрозуміти, що це є. Я кажу: «Міша, що це таке?». Я даже подумати у той мо-

мент не могла, подумати, що це почалась війна. Я звоню до подруги в Сеньківку (село, прикордонний пункт із Білоруссю та Росією — *О. В.*): «Ніна, що в вас там таке?». Вона каже: «Н., обстріляли, вікна повилітали, собаку вбило, трактор, — у їх Т-25, — воно посікло, де що попадали, хто куди під стіни, хто куди. Війна» [...]. Страху... Мабуть, був той тормоз такий, страху не було (*сміється*) [...]. Я не знала, що робить.

О. В.: Чи готували ви тривожну валізку?

Н.: А її ніхто не складав, ту валізу [...].

О. В.: Документи?

Н.: Нічого не складали. Вони як лежали у серванті, так воно лежить і зараз.

О. В.: Через ваше село їхали російські війська?

Н.: Уже потім. Уже це вже я прийшла на роботу на дев'ять годин. Я вже прийшла на роботу [...]. Я пам'ятаю, як зайшли. Прийшов староста. Кажуть: «Там ідуть військові, руські!», «Руські ідуть!», «Руські ідуть!».

О. В.: Як у вас називали росіян?

Н.: Хто як, хто що. Сперва «рашисти» не казали. Ми були в магазині. Ідуть. «Он, солдати ідуть». «Он, ваенніе ідуть». І я старості кажу: «Ви ж не йдіть. Я боюсь» (*сміється*). Він каже: «Не бійся, я тебе не залишу». Ми удвох були в магазині. Зайшли два молоді. Два. Молоді. Зовсім молоді хлопці. «Здрасьте». — «Здрасьте». — «Можна щось у вас купити за рускіє деньгі?». Гаварю: «Не, токі українські. У нас не». — «А за рускіє?». Я гаварю: «Не». Гаварю: «А що ви хателі?». Він подивився. Гаварю: «Ви шо, галодніе?». — «Та не». — «Так а шо ви хателі?». — «Нічого». Раз уже ж грошей нема — нічого. Це ж і він стоїть, староста. Я питаю, гаварю: «Хлопці, а ви адкуда самі?». А він... Адін мавчав, а другий каже: «З Сібірі». Гаварю: «А шо ви тут делаєте?». — «А у нас ученія». — Гаварю: «Як ученія? Ви знаєте, шо це Україна?». — «Не». — «Ну так ви ж праежжалі граніцу і всьо». Я в ступорі. Я не боялася, я просто питала, а потім думаю: «Так в лоб — шах і всьо». Просто я гаварю: «Ви знаєте, шо вже ідут баі. Уже і ваші палеглі, і наші». Я от не пам'ятаю — це перший день чи другий. Я вам точно не скажу. «Да не, мол, не в курсі». — «Так у нас, у Гародні. Шо ж вам тут розказувать? Це уже, — кажу, — хлопци, вайна». Він так на мене дивиться. Я кажу: «А шо ти мамі кажеш, звоніш, шо ти мамі кажеш?». А він каже: «Нічого не кажу. Я не званю». — «А чога?». — «У нас забрала телефони». Один не пам'ятаю, в шо був взутий. А один точно пам'ятаю — резинові чоботи. Це те, шо я точно пам'ятаю. Він питає: «А у вас вадаправоди є?». Я гаварю: «У нас його і не було». Так, як ми разгаваруем, він на руском, я так, як у нас розмовляють. Я кажу: «У нас його і не було». — «А памицца де? А бані?». — «Бані, — кажу, — нема у нас. Хто де як». Ну шо я скажу, шо я тебе приглашаю у душ? У кого і є там душ, душова кабіна чи шось. Люді уже началі обживаться. «Та бані старіе. Ми там шлі — баня стаїть». — «Стаїть баня старая, но вани, там хата нежилая». Я просто знаю, де вани. «Там хата нежилая, хлопци, я даже не знаю,

вам що сказати. Вадаправада у нас нема». Вони оце пабулі і пашлі. Нічого. Ні харошого, ні паганого. Просто. Я ж кажу: я задала вапрос, він каже: «Я з Сібірі». Воно ж зе-ле-не! Зе-ле-не! (*показує, що не голиться*). Я бачу, що він зовсім... Ну, діти, діти, ви розумієте... А потім через день, на другий день шось уже було, що вони прийшли, мабуть, чоловік вісім. Тоже на роботі ми були. Люди були. Вони йшли звідти, пішки, ніяким транспортом, всі були озброєні. Вони тут ходили, дивилися, там постали по периметру, там постали. Шо вони хотіли? Це був вихідний. Вони хотіли у сільраду, але були двері замкнеті. Ну, вони, правда, не ламали нічого. Ні двері не ламали, нічого. Ні флаг не знімали, нічого. Но їх було, мабуть, вісім чоловік. Точно я вже не пам'ятаю. Вони походили, подивилися, попитали за старосту. Я не знаю, хто там шо казав. І пішли. Потім техніка ж ішла, канешно. Шок у всіх. Був шок. Подзвонити не можна було. Залазили на горище. Шукали зв'язок. Шукали. На роботу ходили. Ну, як ходили, — йшли. Приходили. Люди сразу почали розбирати те, шо і не нада. Не знаю... Якось так, шоб сказати, шо я дуже боялась — не. Я просто боялась за дітей. Боялась. Може це і грех, я боялась, шоб мене не першу (вбили — *О. В.*), бо батько з ким залишиться (*плаче*). Він тут чужа людина. Розумієте, ми їх забрали. Я просто переживала: «А шо потім буде? Батько буде...». Їсти варимо. Дев'яносто один рік чоловіку. Він ходить в туалет. Він там шось би собі протоплював би грубку, піч, всьо... А їсти? То я йому принесла то мівіни, то кансерви, які були з дому. Всьо. І води наносили.

О. В.: Він окремо живе?

Н.: Да, він окремо. Я попереджала, шо якщо я не прийду, то у вас буде запас ежи хоть трохи (*плаче*). Чоловек з спиною, мабуть, через нерви, він майже лежав. Потім, я дітям не казала, не сказала, шо він лежав (*плаче*). Я просто не признавалася. «Шо батько?»... Вони знали, шо в його... Я кажу: «Добре. Нічого. Ходить». Він приходив, як великі морози були, він сюди приходив пратапити. Хлопці то збираються тудою, принесуть дров, шоб, ета, шоб можна було... Вдома він практично лежав. Вже думали, шо він не підніметься. Не, слава Богу, попустило вже потім. А просила, шо в медпункті було — забрала, уколи якіе обезбалюючие... Потім староста ездив по хлеб, Пошенко, він перший начав. Хлеб перший начав возити староста наш. Перший. Пробивав дорогу, їхав, питав, брав гроші в магазині. Понятно, люди шо покупали, гроші були в магазині, забрав гроші. Перший почав возити хлеб. Їздив своєю машиною. Возив на Бутівку, на Здряговку, на Слободу, привозив сюди. Або тут була (в магазині — *О. В.*), сама боялась сидіть, він приїжджав, забирив мене, бегом вигружали хлеб, ділили на людей. Спочатку, як там получалось. Іде він (староста — *О. В.*) перший і я його просила, він ставав у чергу і привозив ліки. Калола дома чоловіка. Потім уже попустило, слава Богу...

О. В.: Чи були у вас проблеми з доставкою продуктів?

Н.: Не, ніхто нічого. Потім розібрали. У нас спочатку були проблеми. У нас сільхозпідприємець, Сашко Пошенко, у його пшениця, там різні сорти, він так трохи займається. То він з твердих сортів пшениці молон муку людям, і пекли хлеб.

О. В.: Самі?

Н.: Як не хватало, то да, то пекли хліб. А шо... Закваску — десь у когось залишилися дрожжі сухі — закваску зробив і тоді вже вистачало. Володя Міхеєнко, у нього, я не знаю [...], три корови, мабуть, чи я не знаю, скіки було на той момент, чи три, чи чотири. Люди приходили... Картошку Пошенко давав, староста. Ну, давали... Люди, були такі сім'ї, шо, ну, знаєте, жили від соціальної до соціальної допомоги. Там якось хтось шось... То їхні проблеми, як вони жили. Але на даний момент стало: пенсії не було, не було ніяких виплат. Люди давали, шо в кого було. Ділилися.

О. В.: Хліб, який привозили, продавали чи роздавали?

Н.: Не, продавали, продавали. Но ціна була дуже... Ціни не піднімали. Ото, шо привезли, як відпускалося. Ви ж розумієте, шо хлібзавод так не може дати. І так по тій ціні і продавали. Там було, шо і півтори хлібини, кому дві. Ну, старались, скільки хліба було. А потім воно стало в норму. Перший почав возити, страшно — не страшно, но поїхав староста. А потім уже давай бізнесмени возити.

О. В.: Ви ходили на роботу постійно? Чи був період, коли магазин не мав, чим торгувати?

Н.: Весь час. Ну там кое-шо позалишалось, то таке... То гвіздки. Продукти не за один день розібрали. Десь, мо', неділі і дві було, шо ще і цукерки залишалися, і печиво залишалось. Спиртне. Спиртного у нас мало було, його мало брали. Отак вітрина: пиво там трохи було. Ну, це сказали знять з вітрини. Ми зняли. Но його ніхто і не питав. З наших ніхто не ета. І ще ж так, я ж кажу, неділі дві, мабуть, були цукерки і всього потроху. Люди брали, брали. І уже, коли залишилося, шо таке: то каструля, то тарілка, то шось — всьо равно (я йшла — *О. В.*) на роботу (*сміється*). Ні, ніхто нікого не заставляв. Ви ж розумієте. Просто йшли, приходили. У нас будинок, бачите, так, наче на гору піднімаєшся, а в нас так сюди. І у нас там зв'язок поганий, у нас інтернет там поганий. От там зібралися в магазині, Сашко Пошенко, у нього будинок там, будинок више, приходить, каже: «Так, там уже калона збирається. Давайте разходиться, бо вже скоро будуть єхать». І ми вже знали — калона йде там у стіки-то чи в стіки-то. Ми вже знали, коли вранці.

О. В.: Вони в один і той самий час ішли?

Н.: Не в один, ну, десь так.

О. В.: Приблизно.

Н.: Десь так приблизно в один. І ми вже або закривали двері, вже старались менше ходити. А на роботу всьо равно. Люди приходили. Люди комусь шось треба поговорити. Хто додзвонився, хто не додзвонився. Вже стараєшся, колона йде, я на чердак залажу туда. Там дочка звонила, чи невістка, чи сестра: «Шо ві там?». Я, якшо був зв'язок, то на громкую связь, і чутно було, яка техніка йшла і всьо. Єсти варила, батьку ж треба єсти, батьку, і його сестра, вона інвалід дитинства. Значить я всьо приготувала: воду там, єжу, всьо-всьо-всьо. На сумки, на велік, — біля хвірточки стою. Стоїм і слухаєм, щоб не йшла колона. Він (чоловік — *О. В.*) одкриває, з палочкой доходив до хвірточки, відкриває мені хвірт-

точку, я бігом на велосипед і їду. Бігом ускакую, як ще потім там (*сміється*). «І це так всьо (використовуйте — *О. В.*) еканомна, вада еканомна. Буде, я ж привезу вам воду», — бо з колодця він (батько — *О. В.*) не принесе сам. Це ж таке. Їду і було не раз: або туди колона йде, або туди. Тоже ж слухаєш. І вже колона пройшла. Він відкриває хвірточку. Я виїжджаю і вже доїжджаю до батькавого двору, назустріч мене (їдуть російські солдати — *О. В.*), сидять звичайно з аружием. Я так еду і дивлюсь, і думаю: «Чи батько сьогодні поєсть чи не поєсть». Еду. А шо робить? Він (російський солдат — *О. В.*) сидить у машині — водій і він. З автаматам, — я ж не знаю, з чим. Дивиться у очі мене, а я йому.

О. В.: У вас у селі є газ чи ви готуєте на грубці?

Н.: Не, газу у нас нема. Балонний газ.

О. В.: То ви їсти варили на балонному?

Н.: Да, і зараз так варимо. Не, взимку п'єч топили (*сміється*). Сльози і смех! Потім мені цього Саші Пошенки жінка Валька, вона така прикольна, а в їх так видно через поле: «Вот, сматрю, стаю, — а вона з Новгород-Сіверського району, — калона ідьот, Надька печ топіт, дим шурует» (*сміється*). Кажу: «Валька!». — «О, сматрю». А воно зима, дерева голі і в їх видно, наш будинок видно. Так, як у нас на горище залізи і з балкона дивитись, льоджії, так у нас зроблено, видно їхня хата. «О, сматрю, калона ідьот, Надька печ топіт, дим шурует» (*сміється*). Ой!..

О. В.: А часто їсти варили?

Н.: Кожен день [...]. Двоє свиней, уже підсвинки добрі, кури були, корова. В нас яка робота? Яка зарплатня в селі? Всі тримають корови [...]. Хазяйство. Підсвинки два були такі здорові. А шо? Всьо. Кудись треба було всьо ета. Приносила молоко в магазин. То в пляшки поналиваю: «Беріть, кому треба». Яйця приносила: «Беріть, кому треба». Я ж вам кажу, Саша, Володя той взагалі там з відрами ходили. Я не знаю, чи три, чи чотири в їх корови було. Ну куди?.. Жалко ж вилити... Люди — у кого корова була, у кого ж і не було. Бо вже корів мало. Люди роздавали. Давали картошку, давали... Це не то, шо я так... Бо у нас одна корова. Я не могла всім дати. Як у його чотири, то люди приходили з відрами. І він давав. І Саша давав муку, молов і люди пекли хліб. Ви розумієте... У кого свої запаси там, консервація. А у кого ж... Люди різні були [...]. Людям треба їсти. Вже на то ніхто не дивився. Прийшли з відром, значить відро і наливав молока. Він не жалів.

О. В.: Так гуртувалися?

Н.: Да-да-да. Люди виручали одне одного.

О. В.: Чи готувався ваш староста до повномасштабного вторгнення?

Н.: Може десь там шось він людям ходив по селу, я цього не знаю. [...]. Я і він на цю тему, ми не говорили.

О. В.: Ваше село було в окупації чи через нього тільки проходили російські війська?

Н.: Вони десь були там за селом. Там стояли — блокпост, там поляна, там стояли. Казали, ходили по селу. Я думаю, що вони ходили. Но іменно у нас у селі не жили. Не, там десь вони були, бо стаяли, там ходили, там ходили. Я понесла батьку їсти. Вихожу і думаю: «А що це воно?». А в нас жінка молода, інвалід, і їй дали такий скутер, вона каляска ця, електрокаляска. Думаю: «Катя їде». Там її мама. Думаю: «Катя тудою поїхала. Шо то воно таке?». А то дрони були [...]. І вони отут за городами, казали, запускали і дивилися. І ходили. І там, казали, стояли, у ту вулицю, у ту вулочку стояли. Но іменно, шо у когось у хаті, шо забирали там, — ні, не було. Не було. Цього не було. За селом, де вони там стояли, блокпост там був же ж [...]. Но в нас вони не жили. Калони йшли. Вже ж слухали, знали, значить закривали маґазін. А потім бігом старалися. На роботу тут по кругу ездила [...]. А потім, я не знаю, як було, коли скільки часу вже пройшло, шо я була в магазині. Я була сама. Збиралася я додому. Но ми робили дві-три години. Ну, до обіду, до часу. Всьо. Після обіду ніхто не приходив. Всі знали, шо це ета... І я вже збиралась додому, і пішла колона [...] (*сміється*). Я збиралась додому, а шо вони їхали туди, потім давай їхати звідси. І ось зараз жінка, вона працює, там у них біля двору розверталися. І, мабуть, вони їм сказали чи шо, і отут вони давай розвертатись. Я в магазині. Я двері закрила. Ніде нікого. Думаю: «Ну всьо!». Вони сюди-туди, тут разварачуються. Думаю, шо там забор упаде. І ніде нікого. Я отак лягла на стіл і думаю: «Боже, тіки б зразу, — я думаю, — Госпаді, хоч би він (чоловік — *О. В.*) не йшов мене шукати (*плаче*). Бо заре возьме ту палку і буде йти мене шукати». Бо, кали хліба ото довго не було, шо довго чекали хліб, він міг просто брати велік і йти з велікам мене шукати. Госпаді, хоть би він не йшов мене шукати. А вже якшо, то шоб тіки одразу... Но не. Ніхто не заходив, не стріляв. Просто і танки, і техніка вся, і вони так разварачуються. І я так як лежала на столі, так і лежу. А потім, як вони всі перешли, сусідка, отут зелений забор, бежить: «Н., ви шо тут, живіє?». Гаварю: «Жива, Алла». — «Та я думала прибегти». Я гаварю: «Мазги вклячи. Куди?! Шоб і ти?!». — «Та я ж бачу, шо ви ще не пішли. Я бачу». Кажу: «Алла, даже якшо шо, ти ніколи не біжи, патаму шо, ну, шо ти зробиш?! Шо є, то є... Шо буде, то буде». Приїхала, а він весь аж білий: «Я вже думав йти». — «Я рада». — «А шо так довго було?».

О. В.: Як ваші тварини реагували на стрілянину?

Н.: (*Сміється*). А собаки тіки очі з будки тирчали [...] От зара, як начинає гепать, навіть як ми не чуємо, чоловік уже не дочуває, та і я. Там десь скрип, там десь ляп, там десь ета... Собака всьо... Якшо собака сидить і тіки очі з будки, значить десь там шось є...

О. В.: Ваше село не обстрілювали?

Н.: Не. Не було. Чутно там такий гул, кананада, чутно. Ну, і всьо [...].

О. В.: Чи заклеювали ви скотчем вікна?

Н.: [...] За окна не, нехто не думав. У падвал воду муж адньос, соль, макарони. Ну, ми ні разу там не начевали. Перина була. Ми туду аднесли на всякій

пажарний. Тюки з сенам. Но ми тудя ні разу не хаділі. Спалі не раздіваяючись, не раззуваяючись. Ну, сапаги там (знімали — *О. В.*), наскі всегда (не знімали — *О. В.*). Спалі, но хадіть не хаділі. Нікуда не шлі [...].

О. В.: Чи була можливість помитися?

Н.: Канешна. Не, першу неділю не. А потім (*сміється*)... Я вже не могла... Душ. Всьо як положено [...]. Двері не замикали, а потім уже... Взагалі якось ми так жили. Я не знаю, мабуть, усе село так, а може... Хвирточка на вулицю у нас ніколи не замикалася. А потім уже десь, може, через місяць чи пізніше, не знаю, як він почав трохи ходити, може, більше. Почали трошки адаптуватись [...]. Першу неділю, я не знаю, як вам сказати, а потім мились, стірали. Всьо як положено. Хазяйство, всьо.... Мав іти робити, йти на роботу, я мала наварити. Їв не їв собі, но туди їсти я мала наварити. Бо дві людини. Вони самі нічого того не зроблять. Розумієте... І всьо. Він (чоловік — *О. В.*) дивився телевизор. Я телевизор дивиться не могла. Я знайшла всі книжки, які були (*сміється*). Всьо. Потім ще сходила до подруги, там набрала. Я читала. Всьо перечитала. Всьо, шо було: Джека Лондона, Дюма. Потім набрала там ще. Всьо. Я перечитала всьо по-новому. Потім мені сестра покійна подарувала мені набір, там п'ять томів Гансовській Север, дуже гарний. Я всьо по-новому перечитала. Я сиділа і читала. Як не на роботі, то я отак: читала, читала, читала... Це шо було, я не могла. Шоб не думать за дітей [...]. Я думаю, чи я була дурна, чи я, може, того не до-ро-зу-мі-ла. Страх. Ну, він був. Він був якийсь не такий страх. Ужас прийшов... (*плаче*) [...]. Ужас прийшов потім, як вони вийшли. Як почали показувати Бучу, Гостомель. Ото, ото прийшов ужас... То прийшов. Я не знаю, шо то було. Я воппце не могла спати. Я тоді спала. У мене сон, — я, як хворію там чи шось, мені треба, я сплю, сплю, сплю... А коли вони вже всі вийшли і ото показали всьо то... Я сиділа. Я бачила тих всіх людей, шо показали нігті повиривані. Я сиділа. Я воппце ніч сиділа отак. Як показували, як розказували за цих, шо за Чернігавам, люди в падвалі, як вони там, скільки їх було. Я даже, я даже не знаю, як вам розказати... Я просто не знаю. Я тоді сиділа. Я боялася дивиться телевизор, я не дивилася інтернет. Я воппце не могла. Я просто не знаю, як вони те все переживали... Я думаю: «Боже, хто у нас отут народився в сорочці, Боже, шо ми то пережили так». Я розумію, шо нелегко. [...]. Я не ходок до церкви. Колись і бабця казала, і мама, шо Бога треба мати в душі. Я тоді впала на коліна, кажу: «Боже, наша сторона. Я не знаю». Молоді люди залишилися: дівчата, діти. І Городня так само. Тоді прийшов, канешно, ужас, як ото всьо показали. Побачили. Як далі начали показувати. Я думаю: «Господі...». Ми були у магазині, та жінка, шо зара працює ще, молодий хлопець. Уже збиралися тоже додому. І хтось виходив і не закрив отак двері. Ми, звичайно, їх закривали, шоб у нас закриті. Хоть хто їде. ФСБ, машина ФСБ весь час сюда-тудя. І збирались іти, і хоп, звідти зразу, я не знаю, скільки машин підлетіло. Я гаварю: «Алег, двері закрій». Він вискакує закривать двері і вони йдуть. Чотири чоловіки зайшли. А світло... Це ж зима,

шось перед тим три дні світла не було. Я не знаю. А потім було. І я прийшла, воно, лампочка мігає-мігає, я віклучила і не включаю. І він двері закрив, но всьо равно ж вони заходять — чотири чоловіки. Зразу ж отак стали, всі ж (*сміється*) вооружени. І ми втрюх. Я так у вікно дивлюсь: там стоять. І там ще магазин відкритий був. І казали дівчата, шо вони кругом стояли по периметру, кругом стояли. Зразу повискакували, кругом (стали — *О. В.*) і всьо. Це чотири чоловіки зайшли. Адин такий невисокий, обличчя не видно, потому шо він стоїть спиною до вікна, світла не було. І він оце ж питає, зайшов: «Староста?». Гаварю: «Не наш день. У нас староста тока два дня. В його четири села». — «А где его можна найті?». — «Хто його знає. Він не адчитується. Він не должен сидеть у сельсавете. В старости работа така, шо він пашов і пашов, і пашов. Його нема. Где його шукать, трудно сказать». Ше шось спитали. Я вже не пам'ятаю. Він і каже: «Может вам прадукти занести?». Ну, правда, агресії такої, як агресії, не було. Кажем: «А ми не галодние. Хлеб возять через два, наверно, на третій день. Хлеб возять. Картошка есть. Кансервація є. У кого малако, у кого яйцо. Квасоля є. Люди делятца друг з другом. Ми не галодние пака шо ше». А шо казать?! Люді вааружонние. Две женщины і мужчина. З чим? З големи руками? І шо казать? Він: «Ну, може, у вас там якіє малаімушіє? Може ми всьо-такі занесьом?». Шо я скажу: не занось? Не, ну так?! Кажу: «Як хочете». І вони занесли шесть пакетав. Шесть. «Може аддадіте, хто малаімушій». І паставілі. Патом уже... Брать ніхто не брав. Ну, проста не хателі. Чесна казать. Не здорова. Не ета (*сміється*). І патом падумалі з делаводом, рещілі: ну куда? Там такі, шо вапше нічого, ну, нічого. І їм аддалі. Проста аддалі і всьо. Сестра міласердія хаділа, там такая женщина є, їй уже за дев'яносто, вона старша за мого бацька, а дочка в єе тоже старша мене, но вона лежача. А пенсії ж не було. Жилі ж то за пенсію. Туда аддалі. Там іще такіє тоже, шо...

О. В.: Ви дивилися, шо було в тих пакетах?

Н.: (*Сміється*). Сперва їх ніхто не трогав — не хателі. А патом уже, кагда паадавали, дак казалі, де сматря шо було, у яком пакеті. Макарони... Це у разних було па-разнаму: макарони булі, крупі булі якієсь, олія була, якієсь кансерви, не знаю, які булі, печенне було і канфети булі, наверна. Це то, шо я помню, шо казалі. А, і ще вродє би вода була. Так от не знаю, чи пітна, чи мінеральна. Я не магу вам казать. Патаму шо трогать ми їх не трогалі (*сміється*). Чесно. Патом уже, як аддалі... Патом казалі, шо було [...].

О. В.: Чи були серед місцевих ті, хто з радістю зустрівав російські війська?

Н.: Не знаю такого нікого. Не знаю. Ну, в душу кожному... Ну, не знаю. Ні про кого нічого паганого казати не могу [...].

О. В.: Чи зникала у вас електроенергія під час окупації?

Н.: [...] Пропадала. Скіки не було днів? Ну, мабуть, на п'ятий день уже було світло. А так майже весь час було. А ото шось, шо там було, не знаю... Тому шо, камера морозільна, то я понакривала її, і там Бог милував. Так воно всьо ета... Ото п'ять днів не було. Так було шось. У нас електрика була майже весь час [...].

Мобільний — дуже паганій. Глушили. Шо ото тільки заліз на горище — колона йде. Мабуть, глушили. Не знаю. Я не знаю. Дозвонювались дуже... Ви знаєте, легше було мені (подзвонити — *О. В.*) до дочки в Польщу. Або вона, або я, я могла просто позвонити по «Київстару». Це їх там шось роумінг був [...].

О. В.: Чи розказував вам чоловік новини, які чув з телевізора?

Н.: Він у мене такий більше мовчун (*сміється*). Це я можу там багато балакати, а він більше мовчун. Я то шось питаю... Він розказував. Но я старалась менше питать. Отак шось дивилася. Но він дуже важко це все переносив. Мало того, шо він майже не ходив... [...]

О. В.: Чого ви найбільше в той період боялися?

Н.: За дітей. За внуків [...]. Я не вмерти боялася. Я боялася, шо якщо першу мене вб'ють, то хто буде батьку їсти варити [...]. Боялась за дітей [...]. Першу неділю я в душ іти не могла. В хаті заметеш і всьо. Не хотілося ото убирати всьо-всьо-всьо. Я бачила, оно уже пилюка, я бачу ото всьо. Але цього не хотілося робити. Ви розумієте... А потім уже — трохи давай. Спочатку трохи пов'язали там шось, одіяла там, одяг чи шо. Воно так і лежало. Оце, шо я спершу зв'язала, потім лежало. Документи були там усі, ліки були у сумке весь час. Вони у мене отут. Там і шприци. Сумка так і стояла. Документи — як там лежали у серванті, так вони і зараз лежать. А потім оте, шо він (чоловік — *О. В.*) там заніс — оце воду, сіль, макарони, там ше шось. А то так у кухні і лежало. У кухні через то всьо спотикаєшся. Воно валялось, валялося... Ото ув'язане. А потім я його розібрала і положила назад. Ну, як положила? Кинула. А уже, коли вийшли рашисти, то вже потім порозкладала. Оце так. А на роботу прийдеш — про шо? Розмови — то десь там шось гєпає, то там Чернігів стоїть чи не стоїть... Всьо було, як тіки до кого додзвонишся: «Шо там? Чернігів стоїть? Шо там? Чернігів стоїть?» [...]. — «Стоїть. А ви там шо?» — «А ми шо? Слухаєм, чи стаїть Чернігів». Оце так. Прийдеш і це там шось поробив, по хазяйству поробив, їсти зварив шо там, і всьо. І шо? Значить, а вікна закривали, шоб светамаскіровка. Запальничка з фанариком — ото читаю, читаю. І він читав. [...]. Молиться, само собою.

О. В.: Які молитви читали?

Н.: Всі, які знала. І шо сама, і шо мама. Коли мама молитви вчила, про це навіть і мови не було. Як уміла, так сама і молилася [...]. «Оче наш» — це у першу чергу. І про Ангела-охоронця [...]. Ангел мой, хранитель мой, будь всегда со мной. Там разніе. Там багато є. І до святого Георгія [...]. І сама від себе. Я ж кажу, мамина мама — вона до церкви тоже мало ходила. І мамин батько [...] казав, шо молитись треба просто від душі [...].

О. В.: Співати не хотілося?

Н.: А звідки ви знаєте? [...] Ви вгадали на сто процентів. Це було ше до війни. Я пам'ятаю, я ніколи нікому цього не казала (*сміється*). Ви перший [...]. І я ото так тихенько сама собі в душі шось співаю. Якщо мені дуже болюче, то я сама собі. В мене нема ні голосу, ні слуху (*сміється*). Але я сама собі [...]. Співала тоді

«...там соловейко щебетав... віть-віть-віть...». Оце, розумієте, «віть-віть-віть, тьох-тьох-тьох» — і це воно мені весь час. Я не знаю... Мені соромно про це казати. Але як мені отут болить, то це в мене... Іменно оце, що «віть-віть-віть, тьох-тьох-тьох». Я не знаю, чого воно, що воно, як воно... Як сестра вмерла, ото тоже так. Оце вже, як ото мене тягне на пісні, шось отак хочеться, отут воно вивирається, то вже знаю, що шось буде [...].

О. В.: Чи були у вас у селі партизани? Можливо, дерева валяли, щоб перекрити дорогу?

Н.: Не. У нас у селі не. Тому що у селі не повалите, а за селом у нас... Розмови були, що треба шось робити. Розмови були. Але у нас траса широка. Навіть якщо повалити... Там до лісу взагалі нема нічого, а в лісі стояли. В нас нема, де що повалити. Розмови були. І кума звонила, потім кума звонила, я до її звонила в Дирчин Великий, а там між Великим Дирчином і Конотопом, як їхать, там дуже вузькі дороги. Ну, я там росла, там виросла. Зараз там взагалі позаростало. Вона казала, що отам, кума, пам'ятаєш, отам за мостом, отам воно заросло. Вона така, дорога, дуже вузька. Ну, так машина проїде, розминуться важко. І воно заросло. І вони виваляли. Ну там що? Верби там, воно таке. Вона казала: «Як начали ці колони йти, то повалили дуже багато». Але що? Воно мілке (тонке — *О. В.*) і вони (російські війська — *О. В.*) просто перемолотили. Розумієте... А там, що кормсовхоз, були, що повалили. І я не знаю, наскільки це правда чи неправда, чи що, но сказали, щоб убрали, інакше розрахуються люди. І трохи там, не знаю, хто що убрав. Ну, а у нас у селі було, що переложили, вінки з могілок (кладовища — *О. В.*) принесли і переложили дорогу [...]. Но я поки прийшла на роботу, вже не було, вже було убрано. Хто? Шо? Куди воно зникло? Шо? Я прийшла — вже не було. Но я не бачила цього. А в нас, ви їхали, бачили, що його не положиш ніде. А навіть як положиш, то воно хіба що тіки вершиною дістане. От і всьо [...].

О. В.: Чи з'явилися у вас нові фрази з початком вторгнення росіян?

Н.: О, тоді всі! Ішли, заходили в магазін, всі казали: «Слава Україні!» — «Героям слава!». Всьо! Тепер — да. Це йшли і казали. Да, це йшли (*сміється*). Як почали... Не з першого дня. Я ж не кажу, що з першого, а вже так з часом — і пішло воно. Розумієте... Це пішло, да [...].

О. В.: Чи снилися вам в той період сни?

Н.: [...] Снилось наче ліс. Кусок лісу якийсь, і десь наче ліс вивалений, виваляють. Там з одного боку хтось, я не знаю, хто його той ліс валяє. А потім з другого боку. [...] Ялось отак, так дуже незрозуміло. Я дивлюся — і ліс багато вивалений. Я знаю, що це хтось чужий. А кажуть... І хтось мені каже: «Он уже наші хлопці прийшли, зараз одсюда начнуть валить — і вже всьо. І вже довалять». Оце так. Не знаю. І шось іще снилося. Я не пам'ятаю. Ну, тоже шось. Думаю: «Рано-пізно вивалять, вивалять» [...]. Я просто чекала цього кожного дня. Не було у мене відчуття, що сьогодні, завтра, післязавтра. І це коли два дні

ці виходили, ніхто не ходив нікуди. Ніхто. Я просто отак сіла на кроваті. Він (чоловік — *О. В.*) там з того боку спальні, а я з цього. Так штори були зашторені і так відсунула. А він каже: «А ти думаєш, вони тебе не бачать?». Я так просто сіла і тупо дивилася. Тупо дивилася. А у нас вулиця так далі тако буквою ескою, наче поворотик. І вони ж... Мені видно туди до батька аж до самого. І всі оці стоять отак зігзагом, і наставлено (дуло — *О. В.*) на вікно, на хату. Каже: «Він щас лупане — побачиш». А, лупане, то лупане, що робить... І пройшла колона. Це вже вони як два дні виходили [...]. От вони їхали, стали, везли там шось, шось тягли. Шось вони були повкриті, холодно, воно таке — мряка, слякоть, дощ. Мокрі. Дивлюся, такими одіялами цими повкриті, позаматувані. Потім вони постали. Декілька раз ставали. Вони постали, там гріли собі їсти. Шось повикидали, коробочки. Ну, в двір не заходили. Я не буду казати [...].

О. В.: Чи вивозили росіяни щось із собою?

Н.: Шо воно було понакривате? Мені кажеться... Зір не дуже. Ну, інтернет зір садить, звичайно. Казали, що то... Я говорю: «Шо то вони таке везли?». Я спочатку подумала, що то брезенти оті, що вони накривають там ото. А кажуть: «Та то паласи везли». Ну, воно було, розумієте, мокро, слякоть, отак. І я здорово (не роздивилася — *О. В.*). Не до того було. Везли. Багато шось там везли, тягли. Шо вони там везли — хрен його знає.

О. В.: Українські війська в село не заходили?

Н.: Не. Не було нічого. Вони вийшли і було тиша. Як людям було? Я не можу за кожного сказати. От як вони вийшли — тиша — ніде нікого, а потім хто? Приїхав Юра, да, Юра. Двері були відімкнені, але він стукає, я вийшла, кажу: «Шо таке, Юра?». — «А там якісь ящики у вас під магазином стоять. То мо', в вас винесли?». Я гаворю: «А шо двері від, ета, відбиті?». — «Не, не відбиті». Потім каже: «А там в сільраді двері вибиті. То ваш дядько (чоловік — *О. В.*) як, ходить чи не ходить?». І куди йти? І шо за ящики стоять? Може, там вибухівка? «Я поїду». — «Ні, поки не їдь. Хай побачим шо. Може, я поїду». — «Ні, я поїду». — «Міш, ну, як ти з палкою?». — «Не». Він взув резинові чоботи, бо мокро було. Знаю, шо в резинові чоботи. І він поїхав. Вже, каже, прийшов староста, були вже люди тут. Двері були в сільраді не вибиті, а замок... Там такий замок був. Вони якось так там шось підвернули, шо вони ночували там, топили. Шо вони там, не знаю. Там шось пропало трохи. Я не знаю, шо там точно. Я вже не пам'ятаю шо, бо були зіставлені столи, мабуть, їли. Коробку, ту, шо залишки, поскладали. І у сараї, де дрова, був відірваний замок — протоплювали, мабуть, холодно було. І стільці були зставлені так, тіпа, щоб полежати. А там, коли ще соціальні робітники привозили, там гуманітарку людям, там які пальта пооставалися, там воно не замикалося, так тоже, мабуть, шо підстилали. Шось там, я не знаю, шось у когось пропало. Точно я вам не скажу. Це треба питати в дівчат. Бо, розумієте, це було все на нервах. Магазин нічого. Так, як кума розказувала, шо в Дирчині, вони там заблукали, і вони з Малого Дирчина йшли на Великий

Дирчин вночі, бо люди не виходили. Вони просто вирвали двері залізні. В нас ніхто нічого.

О.В.: Що в тих ящиках було?

Н.: Шось вони, банки якісь їхні, вони покидали. Чи консервація, чи борщові заправи. Я не знаю точно, бо я не ходила, не дивилася. І був там, коли їхала на роботу, макарони були розсипані. Мабуть, як розсипалось, впав мішок і розсипались макарони. Такий невеличкий мішечок оцей бумажний. Ото, як знаєте, як фасують. І він просто там лежав. Оце так. А що там було, я навіть не знаю.

О.В.: Якої речі вам найбільше тоді не вистачало?

Н.: Телефон (*плаче*). Ждала, шо позвонять, напишуть. Боялась за дітей.

О. В.: Як ви думаєте, що далі нас чекає в цій війні?

Н.: Не знаю. Того, шо було, вже не буде ніколи [...]. Перемога буде. Перемога буде, но спокою не буде [...]. Ви ж бачите, шо робить... Це вже всьо. Це вже всьо! (*Плаче*). Ну чого їм не хватало?! Ну чого?! Люди жить почали. Люди почали воду проводити, поставили душеві кабінки, люди почали шось купляти [...]. Люди почали обживатися. Люди почали купляти хтось якусь машину, техніку, трактори. Розумієте, люди почали... Воду попроводили, стіралки покупляли. Люди почали жити. Хто хотів працювать, хто хотів шось трохи робить. Всьо. То машину, трактор, техніку... Чого вам не хватало? Чого? [...]. Увійшли, кагда первие зайшли, прішли, пад'ехала машина, отут стала. Я в магазині була. Зашлі два у ваеннам. «Не бійтесь, ми свої». Я не знаю, як вам це передать. Я вам цього передать не могу. Не знаю. Уже потім боялися, усі, це не тока я, лучше нехай тут паложать [...]. Баялісь. Всі баялісь...

О. В.: Як зустрічали наших солдатів?

Н.: (*Сміється*). Ну як зустрічали?! Я не знаю, як вони зайшли. «Хлопці, ну шо вам дать? Хлопці, ну шо?» — «Да в нас все є. Нам не треба». Я пам'ятаю. Я вам не за цей час скажу як. Чотирнадцятий рік. Коли там Донбас, заваруха, всьо, людей ще було багато... І їхали, йшли наші танки, всьо-всьо. Люди вискакували. Зайшли вони в магазин, люди, хто шо міг, то купляв, то давав. То плакали, то... Я не знаю, як вам розказать. Я не вмю. Я не знаю. Емоції зашкалювали. Я не вмю вам цього розказати. Я просто не вмю. Чи є такі слова, щоб можна було це? Є? Я думаю, шо нема. Тим паче, шо я не вмю так розказувати, як люди пишуть. Читать багато читаю, а я розказать так не могу [...]. Хтось переживає мовчки. Хтось емоційно більше.

Записано 9 липня 2023 р. у с. Полісся Чернігівського р-ну.

Респондентка 1962 р. нар.

Шифр експедиції: Е7/Чернігів-2023 (08.07.2023 — 09.07.2023).

Записав та підготував до друку О. Васянович

Надійшло / Received 03.02.2024

“I WAS AFRAID THAT IF THEY KILLED ME FIRST,
THEN WHO WOULD COOK FOR MY FATHER”:
THE STORY OF THE RESIDENT OF POLISSIA VILLAGE,
CHERNIHIV REGION, ABOUT LIFE UNDER THE OCCUPATION

The purpose is to form a source base of oral historical evidence about the peculiarities of the life conditions of the civilian population of Chernihiv region during the full-scale Russia's war against Ukraine, in Polissia village of Horodnianska territorial community of Chernihiv region. Finding themselves in the rear of the Russian troops, the village inhabitants did not face the cruel treatment of the occupiers, as it was the case in other front-line areas, but they also had to adapt to new living conditions. **The main method** is interviewing based on a questionnaire tested in 2022—2023, which contains questions about the peculiarities of military everyday life and survival strategies of Ukrainians. The proposed interview contains an account of numerous meetings with the occupiers, mutual assistance in the village, psycho-emotional stress and ways to overcome it, etc. **The scientific novelty** consists in the introduction into the scientific circulation of oral historical evidence about life in the occupation, siege, and conditions of active hostilities in the Chernihiv region from the end of February to the beginning of April 2022. **Conclusions.** The documented materials are an important component of the source base of the modern history of Ukraine during the period of the Russia's war against Ukraine, in particular, regarding the segment of evidence about the peculiarities of the self-organizing of the population in the conditions of military everyday life.

Keywords: *Russia's war against Ukraine, oral history, occupation, self-organizing of the population, military everyday life, Chernihivshchyna (Chernihiv region), Polissia village.*